

Képz vagy utótag-e a mordvin *pe* ?

MATICSÁK Sándor

1. Els lépésként *e* szó jelentését kell tisztázni, ugyanis a különféle mordvin szótárakban a szó két alapjelentése – 'halb, Hälfte' és 'Seite' – némiképp keveredve jelenik meg.

A nagy erza–orosz (ERS 467–469) szótár két külön címszót (*pe* és *pe e*) vesz fel. Előbbi jelentése 'puoli, puolikas' (*pe i* 'fél nap', *pe e* 'fél oldal'), míg az utóbbié 'puoli, puolikas' (*pe i* 'fél nap', *pe e* 'fél oldal'). Hasonló adatokat tartalmaz a Mészáros–Sirmankina-szótár (276–278) is: *pe* 'fél' (*pe i* 'fél nap') és *pe e* 'fél; oldalon' (*pe e ve e* 'a fél falu'; *tona pe e* 'a túloldalon'). Az Erdődi–Zaicz-féle szószedet (69) csak a *pe* címszót veszi fel, 'fele vminek, rész; oldal, irány' jelentéssel. Az ESS (117–118) adatai: *pe* 'puoli, puolikas'; *pe e* 'puoli; puolella'.

Az 1949-ben kiadott moksa–orosz szótár (MoRS 228) csak a *pe* alakot vette fel, névszóként 'puoli, puolikas' és 'puoli, puolikas', míg névutóként 'puoli, puolikas' jelentéssel. A nagy moksa–orosz szótár (MRS 555–556) szintén nem tünteti fel önálló címszóként a *pe* alakot, ezt csak összetételek utótagjaként tárgyalja. A *pe* itt is két különálló címszóként fordul el: I 'puoli, puolikas' (*pe i* 'fél nap', *pe e* 'fél oldal'); II 'puoli, puolikas' (*pe i* 'fél nap', *pe e* 'fél oldal').

A Finnországban kiadott moksa–finn szótár (MSS 151–152) felveszi címszóként a *pe* (*pä*) alakot is, 'osa, puoli' jelentésben (*vi ä pä* 'oikea puoli'). A *pe* (*pä ä*) címszó jelentése 'puoli, puolikas' (*pä ä metra* 'puoli metriä'; de: *ä pä ä* 'tällä puolella').

Paasonen kresztomátiájában (MdChr 107) két külön lexémának tekinti a vizsgált adatokat: *pe* /*p̃* 'Seite', ill. *pe e* /*p̃ e* 'halb, Hälfte'. Nagyszótárában (MdWb 1597–1600) a *pe* /*p̃* címszó alatt csak a 'Seite' jelentést találhatjuk (M *ä a ä ä pä ä* 'dieser Mann ist von dieser Seite'), a *pe e* /*p̃ e* jelentése pedig 'auf der Seite, an, bei'.

Ha mindezen adatokat kis táblázatba foglaljuk, a következő – távolról sem tiszta – képet kapjuk:

	<i>pe /pä</i>	<i>pe e/pä ü</i>
ERS		;
Mészáros–S.	fél	fél, oldalon
Erd di–Zaicz	fele vminek, rész; oldal	
ESS	puoli, puolikas	puoli; puolella
MoRS		I ; ; II
MRS		I ; II ,
MSS	osa, puoli	puoli, puolikas
MdChr	Seite	halb, hälfte'
MdWb	a; Seite	, , ; auf der Seite, an, bei

A határozószók és névutók mindkét alapjelentést hordozzák. A *pe s/pä üs* és M *pä äva* a 'fél' jelentéshez kapcsolható (, ' , ' ERS; , ' MRS; , ' MRS), a *pe ev/pä i* jelentése 'oldalra, felé' (, ' ERS; , ' MRS), míg a *pe e/pä e* alapjelentése 'fel l, oldalról' (, ' ERS; , ' MRS).

2. A jogosan sok kritikával illetett mordvin etimológiai szótárak a következő képet mutatják: a régebbi erza és moksa etimológiai szótárak (EES 74, MES 63) a / e alaknak a ' ' jelentését tüntetik fel, s összevetik a fi. *puoli*, é. *pool*, zürj. *pll*, votj. *pal*, m. *fél* szavakkal (< fgr. *pälä*); az újabb szótár (EtV 139) a / címszót felvéve szintén csak a ' - ' jelentést adja meg s – fgr. *p le* alakot rekonstruálva – a példákat kiegészíti a lpN *bealle*, lpK , cser. *pel*, *pelä* megfelelő kkel.

Paasonen (MdChr 107) a *pe /p~* 'Seite' szót a m. *fél*, fi, *pieli*, *pielus* szavakkal veti egybe, míg a *pe e/p~ e* 'halb, hälfte' mellett csak a m. *fél* megfelelő t tünteti fel.

Az uráli etimológiai szótár (UEW 362) szerint e szó uráli eredet , s **pälä* alakban rekonstruálható, alapjelentése 'Halb, Hälfte; Seite' lehetett. A mai uráli nyelvekben e szó folytatói: > ?fi. *pieli* (*suupieli* 'Mundwinkel'), lpN *bælle* 'side', lpL *piell* 'Seite; Hälfte, halb, Halbe', md. *pe /pä* 'Seite', *pe e/pä ü* 'halb, Hälfte', cser. *pel* 'Seite', *pelä* 'halb, Hälfte', votj. *pal* 'seite; halb, Hälfte', zürj. *pll* 'Seite', osztjO. *peläk* 'Hälfte; Seite', vogTJ. *pÁl* 'Hälfte, Seite', m. *fél* 'halb, [...], Seite'; jur. *pe e* 'Hälfte, Stück', jeny. *ferie* 'halb', tvg. *fealea* 'halb', szelk. *paläl* 'halb, Hälfte'. – A szó veláris változata (**pu-*

la) a finn-volgai korra vezethet vissza, vö. fi. *puoli* 'Seite; Gegend; Hälfte, Teil; halb', *puoliso* 'Gatte, Gattin', md. *pola* 'Gatte, Gattin', *polavto-/polafto* 'cserél' (UEW 740). A mordvin és a cseremiszi egy- és kétszótagú szópár alapján maga az UEW is felteszi, hogy „Möglicherweise haben diese Wörter eine ursprüngliche Doppelform bewahrt (*pälä 'halb, Hälfte' – *p le 'Seite') ...” (UEW 362).

Annak, hogy a különféle egy- és kétnyelvi, ill. etimológiai szótárakban ilyen nagyfokú keveredést tapasztalhatunk, valószínűleg nyelv történeti okai lehetnek. Keresztes (1986: 108–109) szerint ebben az esetben három lexémát kell elkülönítenünk: a) FV? *pälä 'Hälfte' > lpN *bealle*, cser. *pelä*, votj. *pal*, zürj. *pll*, *plv* ~ el md. *pälä > smd. *pä ä – ez a mai md. *pe e/pä ä* el zménye; b) FV *p le 'Seite' > cser. *pel*, *wel* ~ el md. *p lä* > *p l* > smd. *pä* – ennek folytatása a mai md. *pe /pä* 'Seite'; c) FP? *p le > zürj. *be*, fi. *pieli* 'ajtófélfal' ~ el md. *p lä* > *p l* > smd. *pä* – ez a mai moksa *pä* 'karó' etimológiai megfelel je.

Hasonló úton jár az SSA is (347). Feltevésük szerint három alapnyelvi szóval számolhatunk: a) PU *pälä 'puolikas; sukulainen, toveri' > md. *pe e/pä ä* 'puoli [= halb]; puolikas' (?lp, cser. ?vj, zj, vog, osztj, magy és szamojéd megfelel kkel); b) PU *pexli 'reuna, ulkopuoli' > md. *pe /pä* 'puoli [= Seite]' (szamojéd, cseremiszi és talán magyar megfelel vel); c) PFU *p li 'pylväs' > mdM *pä* 'seiväs, pylväs; puukiila' (~ ?magyar). A 'reuna' és a 'pylväs' jelentés szavak korán összekeveredhettek, ezeket a fi. *pieli* szóval lehet összekapcsolni.

Korábban a SKES (537) csak két alapszót különített el: a) *p le > mdM *pä* 'seiväs, pylväs, aidanselväs'; ?*pe /pä* 'sivu, puoli (= latus), osa'; b) *pälä > md. *pe e/pä ä* 'puoli, puolisko'. Ez, mint láttuk, nem pontos, azonban egy mozzanat miatt érdemes itt id zni: megfontolásra érdemes a SKES véleménye: „[mordvan] 'sivua, puolta' merkitsävänä sana voi olla toistakin alkuperää, nim. [...] *pe e/pä ä* sanan loppuheittoinen variantti”.

Úgy t nik tehát, hogy elfogadhatjuk azt a feltevést, miszerint eredetileg legalább két külön lexémáról volt szó, melyek alakilag is és szemantikailag is közel álltak egymáshoz, s ezek összekeveredtek (a jelentések egybeesésének kés bbi útja 'fél > félre', 'oldal > oldalra' lehetett). Mindenesetre jó lenne, ha a mordvin szótárak megkülönböztetnék a két jelentést, s két külön címszót vennének fel.¹

¹ Hasonló szótárszerkesztési probléma merül fel a *pulo*¹ 'farok; copf, varkocs' és *pulo*² 'liget, erd cske' kapcsán is (vö. Mészáros 1999–2000).

3. A *pe* (*e*)² 'fél' a mai mordvinban egyaránt szerepelhet határozószók/névutók (erről korábban már esett szó) és igék kiindulópontjaként, valamint névszói összetételek el- és utótagjaként. Ige alapjaként: *pe enzams* 'elfelez, megfelel', *M pä äp äms* 'félig kiürül'. Eltagként: *pe eve* 'éjfél' [tkp. fél-éj], *pe evejonks* 'észak' [tkp. éjfél-irány], *pe ge* 'beszédhibás' [tkp. fél-nyelv], *pe gov* 'félhold', *pe ije* 'fél év'. Juhász Jen (1961: 118) adatolta a *M pe -ä ve* 'a meghalt feleség anyja így nevezi az új feleséget' [tkp. fél-asszony] és *pe ä-pola* 'házastárs' [tkp. fél-házastárs] lexémákat. – A *pe* (*e*) képzett szó alapszava is lehet: *pe ks* 'rész, részlet'.

A dolgozat szempontjából sokkal lényegesebb a szó utótagként való megjelenése (ebben a pozícióban kizárólag *pe* alakban fordul elő). Mielőtt rátérnék a dolgozat tulajdonképpeni céljára, azaz annak megállapítására, hogy a *pe* (*e*) összetételek utótagja-e, avagy már képzévé vált, még azt kell tisztázni, hogy a vizsgált szavakban melyik alapjelentéssel, a 'fél'-lel vagy az 'oldal'-al van dolgunk. A kérdés eldöntéséhez egy rokon nyelvi jelenség lehet segítségünkre: a vogulban a *sup* 'darab, rész, fél' szó kicsinyítő képzévé válhat: *p* 'csónak' > *psup* 'kis csónak', *mant* 'lapát' > *mantsup* 'kis lapát', *o ri* 'kés' > *o risup* 'kis kés', *t p* 'evező' > *t psup* 'kis evező' – az eredeti 'fél' jelentését él még a *a sup* 'fél kenyér' (*a* 'kenyér'), *väjäšup* 'félharisnya' (*väjä* 'harisnya'), *asšup* 'fél óra' (*as* 'óra') szerkezetekben (Riese 2001: 149). Ugyancsak emellett szól a magyar *-féle* kezdődő agglutinálódása is.

A különféle mordvin nyelvtanok, kézikönyvek, a képzéssel foglalkozó monográfiák nem mutatnak egységes képet a *pe* státusának megítélésében. Az 1962-ben kiadott összefoglaló nyelvtan (Grammatika 1962: 54–55) sajátos álláspontra jut: a fenti szövegben egyértelműen összetett szavaknak tekinti a *ka emape* 'lábbeli', *jarsamope* 'ennivaló' stb. szerkezeteket, lábjegyzetben azonban megjegyzi, hogy mivel a lexikai egység jelentése szinte teljesen elveszett, ezek már képzésként is felfoghatók. Az 1980-es nyelvtan (Grammatika 1980: 108–109) ezt az elemet képzésként veszi.

Cigankin szóképzési kismonográfiájában a *pe* -t (1981: 51) a képzésközé sorolja (ugyanígy 1983: 122; 2000: 153), más helyütt (1996: 21–22) azonban, hasonlóan a *-nal*, *-i*, *-pulo*, *-ma*, *-al*, *-lango*, *-e*, *-p a*, *-me e* elemekhez, inkább félképzésként ( ) tekinti. Hasonló elnevezést ( ) használt korábban történeti nyelvtanában Szerebrennyikov is (1967: 70).

² Mivel az erza és moksa nyelvjárások ebben a tekintetben egyformán viselkednek, a továbbiakban elégségesnek látom csak az erza adatok idézését. Ahol szükséges, ott külön M betűvel jelzem a moksa adatokat.

A legújabb erza nyelvészeti kézikönyv (EK 46–47) a *pe* -t, hasonlóan sok más elemhez, mint pl. - *i*, -*pulo*, -*p a*, -*lango*, -*ma* stb., affixoidnak ( ) nevezi. A moksa nyelvtan (MK 75–79) a kérdéses lexémát *bä* ( )³ alakban adja meg (pl. ,), s a képz k kissé heterogénnek t n csoportjába sorolja, hasonlóan a -*ks*, -*fks*, -*kš*, -*ma/-me*, -*f*, -*lma*, -*ka*, ill. -*ši*, -*mor*, -*nal*, -*potmä* elemekhez.

Az általam készített szójegymutató szójegyzékek, ill. a különféle mai mordvin szótárak anyagai alapján három tucat *pe* elem szót gy jtöttem össze. Az önálló szóból képz vé vált *pe* általában⁴ a -*mo*, -*ma* deverbális névszóképz s alakhoz kapcsolódik, vö. *mijems* 'elad' > *mijema* 'eladás' > *mijemape* 'áru, árucikk'. Az alábbi listában, ahol lehet, a kiindulópontul szolgáló igét adom meg:

- acamope* 'teríték' (*acams* 'terít');
- a e amope* 'kaparó, vakaró szerszám' (*a e ams* 'kapar, vakar');
- amo amope* 'merít kanál' (*amol ams* 'merít');
- andomape* 'étel, táplálék; abrak' (*andoms* 'etet');
- artomape* 'festék' (*artoms* 'fest');
- avoldamope* 'sepr' (*avoldams* 'leseper; int; lendít');
- be amope* 'fehérít anyag' (*be ams* 'kifehérít');
- ovordamope* 'kever (eszköz)' (*ovordams* 'kever');
- jarsamope* 'ennivaló, étel' (*jarsams* 'eszik, étkezik');
- karksamope* 'öv' (*karksams* 'övez, övet köt');
- ka emape* 'lábbeli, cip' (*ka ems* 'lábbelit felvesz, felhúz');
- kava amope* 'vendégeknek felszolgált étel-ital' (*kava ams* 'megkínál, megvendégel');
- ke emape* 'vágóeszköz' (*ke ems* 'vág; vagdos');
- koršamope* 'kanál' (*koršams* 'hörpöl, szürcsöl');
- lambamope* 'édesség, desszert' (*lambamo* 'édes');
- laznomape* 'vágóeszköz' (*laznoms* 'hasít, vág, darabol');
- e emape* 'kasza' (*edems* 'kaszál');
- meš epe* 'az erza n i ruha mellrészén lév hímzés' (*meš e* 'mell');
- mijemape* 'áru, árucikk' (*mijems* 'elad');
- mo amope* 'méreg' (*mo ams* 'megmérgez');
- nalk emape* 'játék, játékszer' (*nalk ems* 'játszik');

³ A szóeleji *b*- magyarázata: az összetételek utótagjának kezd zöngétlen mássalhangzója zöngés konzonáns után kerülve zöngésül, vö. pl. *ve gev* 'malom' < *ve* 'víz' + *kev* 'k'; *davolgov* 'február' < *davol* 'vihar' + *kov* 'hónap'.

⁴ Kivétel: *lambamope*, *meš epe*.

nu amope 'tölcsér' (*nu amo* 'megtölt, beleönt');
oršamope 'ruha, ruházat' (*oršams* 'öltözik');
palomape 'tűzel anyag' (*paloms* 'ég, elég');
po emape 'étel, harapnivaló' (*po ems* 'rág');
e amope 'hangszer' (*e ams* 'hangszeren játszik');
imemape 'innivaló, ital' (*imems* 'iszik');
targamope 'dohány, cigaretta' (*targamo* 'dohányzik');
tulodomape 'dugó' (*tulodoms* 'dug, bedugaszol');
uštomape 'tűzel anyag' (*uštoms* 'f t, tűzel');
va emape 'ken anyag, ken cs' (*va ems* 'beken');
valnomape 'locsolókanna' (*valnoms* 'önt, locsol');
važdamope 'játékszer' (*važdams* 'megnyugtat, elcsendesít');
vatkamope 'kaparó (szerszám)' (*vatkams* 'nyúz, hánt, hámoz');
ve amope 'takaró' (*ve ams* 'betakar, befed');
ve ge emape 't zgyújtó (eszköz)' (*ve ge ems* 'meggyújt');
vi emape 'vet mag; vetési eszköz' (*vi ems* 'vet').

Ezt a listát a Paasonen-szótár (MdWb) néhány adatával is kiegészíthetjük:⁵

kadamape 'örökség, hagyaték' (*kadoms* 'hagy, otthagyt');
kajamope 'edény' (*kajams* 'önt, tölt');
e imape, *e ema-pe* 'emléktárgy, szuvenir' (*e ems* 'emlékszik');
pe imape 'tejszín a káposztaételhez' (*pe ems* 'ételt tejföllel feljavít');
rožodumape 'olyan tárgy, aminek örülnek az emberek; valami vigasztaló dolog' (*rožodoms* 'megörül').

A mordvin szerzők (Cigankin 1981: 51; Grammatika 1980: 109) ennek a produktív képzésnek a 'vmilyen (az alapigével megnevezett) cselekvéses eszközze, eredménye' jelentést tulajdonítják (amely a 'fél' jelentésből fejlődhetett ki). A legújabb erza leíró nyelvtan (EK 46) három alcsoportot különít el: házimunka, ház körüli élet (sepr, takaró, játék); szerszámok (lókaparó, t zgyújtó eszközök, a vetés eszközei); evés-ivás, ruházzkodás.

Az általam közreadott szólista a következő főbb csoportokba sorolható:

A. Eszköz, tárgy:

a) Házimunka, ház körüli munka: *a e amope*, *vatkamope* 'kaparó, vakaró szerszám', *ke emape*, *laznomape* 'vágóeszköz', *palomape*, *uštomape* 'tűzel anyag', *artomape* 'festék', *be amope* 'fehérít anyag', *avoldamope* 'sepr', *ovordamope* 'kever (eszköz)', *e emape* 'kasza', *valno-*

⁵ Paasonen szótárában a *pe* elem köt jellel kapcsolódik az alapszóhoz. Ebben a cikkben egységesen az egybeírás elvét követtem.

- mape* 'locsolókanna', *ve ge emape* 't zgyújtó (eszköz)', *vi emape* 'vetés eszköze', *va emape* 'ken anyag, ken cs'.
- b) Étkezés: *kajamope* 'edény', *koršamope* 'kanál', *amo amope* 'merít -kanál', *acamope* 'teríték', *nu amope* 'tölcsér', *tulodomape* 'dugó'.
- c) Ruházat: *karksamope* 'öv', *ka emape* 'lábbeli, cip', *meš epe* 'az erzan i ruha mellrészén lév hímzés', *oršamope* 'ruha, ruházat'.
- d) Játék, hangszer: *nalk emape* 'játék, játékszer', *e amope* 'hangszer'.
- B.** Eredmény (étel, ital megnevezése): *andomape*, *jarsamope*, *po emape* 'ennivaló, étel', *kava amope* 'vendégeknek felszolgált étel-ital', *imemape* 'innivaló, ital', *lambamope* 'édesség', *pe imape* 'tejszín a káposzta-ételhez', *targamope* 'dohány, cigaretta'.

4. Ahhoz, hogy egy összetétel utótagjából képz váljék, számos kritériumnak kell teljesülnie. Az agglutináció során az eredeti szó szemantikai ereje fokozatosan lecsökken, s a deszemantizációs folyamat végén, szuffixummá válva elveszíti kapcsolatát az alapszavával (pl. a md. *i* eredetileg 'nap' jelentés szó volt, de ma már – elvont képz ként – semmiféle kapcsolatban nem áll az eredeti jelentéssel: *mazij* 'szép' > *mazij i* 'szépség'). Ez a folyamat hang- és alaktani változásokkal is együtt járhat (pl. fi. *tytär* 'lánya vki-nek' > *-tar/-tär* 'egyfajta n nemképz'), de ez nem feltétlenül szükséges követelmény. A folyamat végén megszület szuffixum – azáltal, hogy szemantikailag „üressé” vált – számos olyan is szóhoz kapcsolódhat, amelyhez összetételek második elemeként nem állt módjában, azaz a kombinatív készsége feler södik, produktivitása megn (het). (A mordvin utótagok képz vé válásának útjáról részletesebben: Maticsák 2005: 69–70.) – A példaanyagot a deszemantizáció fokozatai alapján több csoportba sorolhatjuk:

a) Az 'eszköz, szerszám' jelentés szavakban (pl. *e emape* 'kasza = kaszáló eszköz', *valnomape* 'locsolókanna = locsoló eszköz', *amo amope* 'merít kanál = merít eszköz', *nalk emape* 'játék = a játszás eszköze' stb.) még nem indult meg a deszemantizáció, hiszen a konkrét tárgy jelleg még világosan megfigyelhet .

b) A ruházkodás szemantikai csoportjába tartozó szavak talán már elindultak a deszemantizáció hosszú útján, hiszen az *oršamope* 'ruha' már több, mint a 'ruházkodás eszköze/tárgya', a *ka emape* 'cip' már nem írható le 'lábbeli felvétele + eszköz' -ként és a *karksamope* 'öv' sem 'derék + eszköz'.

c) Még jelent sebb lépést tettek meg a képz vé válás felé az étel- és italnevek: a *jarsamope* 'ennivaló, étel', *imemape* 'innivaló, ital', *lambamope* 'édesség' stb. lexémákban a *-pe* már képz nek tekinthet, hiszen itt az eredeti 'fél' > 'eszköz' jelentés már nem nyilvánvaló.

A produktivitás egyik fokmér je az idegen szavakhoz való kapcsolódás képessége: a példaanyagban még csak egy orosz eredet elemmel való kapcsolatra bukkantam rá (*be amope* 'fehérít anyag' < or. 'fehér').

5. A másik fokmér a régebbi és az újabb szövegek vizsgálata során megfigyelhet különbség lehet. Egy korábbi írásomban (Maticsák 2005) a párhuzamos szöveghelyek – XIX. és a XX. század végi bibliafordítások – vizsgálatát végeztem el, ezzel a módszerrel próbáltam meg leírni a *i* képz vé válásának folyamatát. A *i* 'nap' > 'ság/ség' változást nyelvtörténeti adatokkal próbáltam igazolni: a Lukács-evangélium 1889-es és 1996-os erza fordításának összevetése során kiderült, hogy az újabb verzióban majdnem háromszor annyi *i* elem lexéma (28, ill. 10) közel kétszer annyi helyen (121 – 65) fordul el, azaz a *i* jelent s lépéseket tett a képz sülés útján.

A *pe* az 1996-os fordításban 23 ízben fordul el „képz gyanús” helyzetben (*jarsamope* 'ennivaló, étel' 10, *oršamope* 'ruha' 9, *imemape* 'innivaló, ital' 3, *ka emape* 'lábbeli, cip' 1). Nézzük meg, a megfelelő szöveghelyeken mit találunk az 1889-es fordításban!⁶

'ennivaló'

- (1) *... , . 'A lélek az ételnél nagyobb, a test a ruhánál több.' // . 'Hiszen az élet az ennivalónál drágább, és a test is a ruhánál drágább.' // A lélek több, mint az eledel, s a test több, mint a ruha. (12:23)*
- (2) *... 'Ezután nem fogok ebb l enni...' // ... 'És ezután, nem fogok enni a húsvéti ételb l...' // Többé nem eszem ezt... (22:16)*
- (3) *... 'Van itt nektek valamiféle ennivalótok?' // ? 'Van nektek itt valamilyen ennivalótok?' // Van itt valami ennivalótok? (24:41)*
- (4) *... . 'Akinek ennivalója van – ugyanígy tegyen.' // ... , . '...és az, akinek van ennivalója, hagyja megosztani másokkal.' // S akinek van mit ennie, ugyanígy tegyen. (3:11)*

⁶ El ször az 1889-es szöveget adom közre, annak szó szerinti magyar átültetésével, ezt az 1996-os szöveg és annak magyarítása követi, majd végül a magyar változat, a Szent István Társulat fordításában.

- (5) ? 'Valóban mennünk [kell] ezeknek az embereknek ennivalót vásárolni?' //
 ? 'Talán nekünk [kellene] menni és vásárolni az összes ember számára ennivalót?' // *El kellene mennünk, hogy ennyi népnek ennivalót vegyünk.* (9:13)
- (6) . 'Mondta neki enni adjanak.' //
 . 'Jézus megparancsolta adni az életre keltnek ennivalót.' // *Ezután meghagyta, hogy adjanak neki enni.* (8:55)
- (7) . 'Ti adjatok nekik enni.' //
 ! 'Ti magatok adjatok nekik ennivalót!' //
Ti adjatok nekik enni – válaszolta. (9:13)
- (8) ... 'El bb készíts nekem enni...' //
 ... 'El bb készíts nekem ennivalót...' // *Készíts vacsorát...* (17:8)
- (9) *I* . 'Márta Jézus jó megvendéglése miatt sürgöl döött.' //
 . 'Márta sietve készítette az ennivalót a vendégek számára.' // *Márta meg sürgött-forgott, végezte a háziasszonyi teend ket.* (10:40)
- (10) ...
 . '...akit az úr helyez minden szolga fölé vezet vé, a kell id ben nekik kenyeret osztónak.' // ... -
 -
 -
 . '...akit az ura félelem [kétség] nélkül helyezt minden szolga fölé vezet ül és megparancsolta neki a szükséges id ben osztani nekik az ígért ennivalót.' // *...akit ura szolgálái fölé rendelt, hogy ha eljön az ideje, kiadja részüket az élelemb l?* (12:42)
- 'ruha'**
- (11) , . 'A lélek az ételnél nagyobb, a test a ruhánál több.' //
 , . 'Hiszen az élet az ennivalónál drágább, és a test is a ruhánál drágább.' // *A lélek több, mint az eledel, s a test több, mint a ruha.* (12:23)
- (12) *i* ,
 . 'Imádkozása közben az arca mássá lett, a

ruhája kifehéredett és csillogni kezdett.’ //

’Az ima idején Jézus arca megváltozott, a ruhája csillogó fehérre lett.’ // *Míg imádkozott, külseje teljesen átváltozott, ruhája fehér lett és ragyogó.* (9:29)

(13) ... ’...a rablók róla a ruhát levették, t megverték...’ // ... ’Ezek [= a rablók] elvették t le mindenét, még a ruháját is, megverték...’ // *Rablók kezébe került. Ezek kifosztották, véresre verték...* (10:30)

(14) ... ’hozzátok még a jó ruhákat és öltöztessétek fel t...’ // ... ’Gyorsan hozzátok a legjobb ruhákat és öltöztessétek fel t...’ // *Hozzátok hamar a legdrágább ruhát és adjátok rá...* (15:22)

(15) ... ’Ez az ember nadrágot-inget [= ruhát] nem öltött, házban nem élt...’ // ... ’Rajta régóta nem volt ruha, és nem házban élt...’ // *Már régóta nem hordott ruhát, nem lakott házban...* (8:27)

(16) i - . ’Ha kívánná valaki a te kaftánodat megkapni – add neki az ingedet is.’ // . ’A rajtad lev ruhát elvev nek add az alsóingedet.’ // *Annak, aki elveszi köntösöd, add oda a ruhádat is.* (6:29)

(17) ... ’Bíborba és gyolcsba öltözve járt...’ // ... ’...[úgy] öltözött mint egy nagy úr, nagyon drága ruhába.’ // *Bíborban és patyolatban járt, és mindennap nagy lakomát rendezett.* (16:19)

(18) ’Virrasszatok a derekatokat felövezve, a lámpáitok égve legyenek.’ // . ’Legyetek mindig készek dolgozni: a ruhátok ujja legyen felt rve és a tüzetek mindig égjen.’ // *Csíp tők legyen felövezve és égjen a lámpásotok.* (12:35)

(19) ... ’Bizony mondom nektek: leülteti ket, és maga felcsatolja magára az övét...’ //

... 'Bizony nektek mondom: akkor az úr maga felveszi a hétköznapi ruháit, leülteti a szolgálkat az asztalhoz...' // *Bizony mondom nektek, felövezi magát, asztalhoz ülteti ket...* (12:37)

'lábbeli'

(20) 'Magatokkal ne vigyetek se koldustarisznyát, se batyut, se bocskorokat-kapcákat.' // 'Ne vigyetek az útra semmit: pénzt sem, batyut sem, másik lábbelit sem.' // *Ne vigyetek magatokkal erszényt, se tarisznját, se sarut.* (10:4)

(21) ... 'Amikor én titeket szétküldtelek: batyu nélkül, koldustarisznja nélkül, bocskor-kapca nélkül...' // 'Amikor én titeket elküldtelek pénz nélkül, tarisznja nélkül, lábbeli nélkül...' // *Amikor elküldtelek benneteket erszény, tarisznja és saru nélkül...* (22:35)

(22) ... '...a kezére adjatok gy r t, a lábára csizmát.' // ... '...húzzatok gy r t az ujjára és lábbelit a lábára.' // *...az ujjára húzzatok gy r t, és a lábára sarut.* (15:22)

'innivaló'

(23) ' az Úr el tt nagy lesz, nem fog inni sem bort, sem er s italt...' // 'És lesz nagy ember az Úr el tt, amikor nem fog inni bort és más er s italt...' // *Mert nagy lesz az Úr el tt, bort és mámorító italt nem fog inni...* (1:15)

A párhuzamos szöveghelyek vizsgálata alapján a következő alcsoportokat különíthetjük el:

- a) Eredetileg képz nélküli f név: 'ruha' (11–14. példa) és 'daróckaftán' (16) ~ 'ruha, ruházat'; 'kenyér' ~ 'ennivaló' (10); 'csizma' ~ 'lábbeli, cip ' (22); 'er s ital' ~ 'innivaló, ital' (23).
- b) Eredetileg összefoglaló összetétel: 'ruha' (tkp. 'nadrágok-ingek') ~ (15); 'lábbeli' (tkp. 'bocskor-kapca') ~ (20, 21).
- c) Eredetileg *-mo* képz s f név: 'étel' (1–3) és 'megvendégelés' (9) ~ 'ennivaló'.

- d) Eredetileg *-mks* képzés f. név: 'étel' ~ (4, 5).
 e) Eredetileg ige: 'eszik' ~ (6–8).
 f) Eredetileg más szerkezet: 17–19.

Nyilvánvaló, hogy egy szöveg vizsgálata – és egy fordító munkássága – alapján nem lehet messzire vezet következtetéseket levonni, az azonban a szókorpuszú vizsgálatból is látszik, hogy a képzés véválás tendenciája egyértelmű, s a *pe* „viselkedése” megegyezik a *i* grammatikalizációjával.

Irodalom

- Cigankin 1981: . . . , ...
- Cigankin 1983: . . . , ... (. . . .)
- Cigankin 1996: . . . , ...
 . In: CIFU-8/5: 18–22.
- Cigankin 2000: . . . , ... In: . . . .
 . 142–157.
- EES = . . . – . . . , ... 1977.
- EK = . . . (. . . .) . . . . 2000.
- Erdődi–Zaicz 1974: Erdődi József–Zaicz Gábor, Erza-mordvin szójegyzék. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ERS = . . . – . . . – . . . , ... 1993.
- ESS = Jaana Niemi–Mihail Mosin, Ersäläis-suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julk. 48, Turku 1995.
- EtV = . . . – . . . , ... 1998.
- Grammatika 1962: . . . (. . . . – . . . . a).
- Grammatika 1980: . . . (. . . . – . . . .) . . . .

- Juhász 1961: Juhász Jen , Moksa-mordvin szójegyzék. Gy jtötte és kiadásra el készítette Juhász Jen , sajtó alá rendezte Erdélyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keresztes 1986: Keresztes László, Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. SUA 26, Szeged.
- Maticsák 2005: Maticsák Sándor, A képz vé válás kora a mordvinban. In: Folia Uralica Debreceniensia 12: 69–86.
- MdChr = Heikki Paasonen, Mordwinische Chrestomathie. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki 1953².
- MdWb = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von K. Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. SUS. Helsinki 1990–1996.
- MES = . . . – . . . – . . . ,
 . . .
 , 1981.
- Mészáros 1999–2000: Mészáros Edit, Az erza-mordvin *pulo* ~ moksa-mordvin *pula* jelentése és eredete. In: NÉNy 40: 237–247.
- Mészáros–Sirmankina 2003: Mészáros Edit–Raisza Sirmankina, Erza-mordvin–magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely.
- MK = . . . (. . .).
 . . . 2000.
- MoRS = . . . – . . . , . . . – . . .
 . . .
 , 1949.
- MRS = . . . – . . . – . . . , a -
 – . . . – . . . ,
 1998.
- MSS = Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov, Mokšalais–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 58, Turku 1998.
- Riese 2001: Timothy Riese, Historische Nominalderivation des Wogulischen. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja (toim. Y. H. Toivonen et al). Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki 1955–1978.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja (toim. Erkki Itkonen–Ulla-Maija Kulonen). SKS, Helsinki 1992–2000.
- Szerebrennyikov 1967: . . . ,
 . . . , . . .

UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (szerk. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest 1986–1988.

*

Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest. – Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Budapest 1979.

, i – I 1996.
i i o i -
, 1889.

*

Das mordwinische *pe* – Suffix oder Teil eines zusammengesetzten Nomens?

Die Bedeutung des mordwinischen Wortes *pe* (*e*) ist in den Wörterbüchern nicht eindeutig geklärt, einerseits bedeutet das Wort 'Hälfte', andererseits versteht man darunter 'Seite'. Der Grund dafür ist wahrscheinlich in der finnisch-ugrischen Ursprache zu suchen, wo die zwei phonologisch ähnliche Wörter (*pälä* und *p li*) sich vermischten. Das Wort mit Bedeutung 'Hälfte' ist heute als Ausgangspunkt von Postpositionen, Adverbien und Verben und als ertes oder letztes Element eines zusammengesetzten Nomens gebraucht.

Die Wörter, die das Element *-pe* enthalten, werden in den mordwinischen Sprachbüchern nicht eindeutig behandelt, einige Sprachwissenschaftler halten das erwähnte Element für einen Teil eines zusammengesetzten Wortes, andere dagegen für ein Halbsuffix, und es gibt Forscher, die von einem Suffix sprechen. Die Agglutination des Elementes *-pe* hat offensichtlich begonnen: in Wörtern, dessen Bedeutung 'Instrument, Mittel' (z.B. *uštomape* 'Brennstoff') ist, hat die Semantisierung noch nicht begonnen; in Wörtern, die sich auf Kleidung und Kleidungsstücke beziehen (z.B. *oršamope* 'Kleid'), ist wahrscheinlich ein Prozess der Agglutination zu beobachten, und in Wörtern, die Speisennamen oder Getränke bedeuten (z.B. *jarsamope* 'Essen', *imemape* 'Getränk') kann man eindeutig von einem Suffix sprechen.

Diese Behauptungen sind auch mit Hilfe von sprachgeschichtlichen Angaben zu beweisen. In der ersjanischen Übersetzung des Evangeliums nach Lukas von 1889 sind keine das Suffix *-pe* enthaltenden Formen zu finden, in der neuen Übersetzung des Evangeliums von 1996 dagegen gibt es mehr als zwei Dutzende solche Wörter.

SÁNDOR MATICSÁK